

Vladimír Nálevka

horké krize
studené války

VYŠEHRA D

První berlínská krize

Jaltská konference rozhodla o tom, že poražené Německo zůstane jednotné, ale bude rozděleno do jednotlivých okupačních pásem – sovětského, amerického a britského, k nimž přibylo později i pásmo francouzské. Stejně byl rozdělen i samotný Berlín. Jednotu správy země měla zajišťovat Spojenecká kontrolní komise, složená ze zástupců čtyř vítězných mocností.

V Německu byl hlad, zejména ve vybombardovaných městech Porúří, Porýní a Vestfálska, která byla vždy závislá na dodávkách potravin z východních částí země, jež nyní byly pod sovětskou a polskou správou. Němci umírali nejen hladem a zimou, ale i z pocitů beznaděje. Přetrvával lístkový systém, jehož přiděly zcela nedostačovaly k zabezpečení výživy. Na černém trhu se platilo americkými cigaretami.

Velká Británie, která sama stála na prahu vážné poválečné krize, nemohla zásobovat potravinami svou zónu a trvala na odstranění obchodních bariér mezi západními okupačními pásmy. V této souvislosti Američané Britům navrhli spojení obou pásem v Bizónii. Dohoda v tomto smyslu byla podepsána 2. prosince 1946 v New Yorku s platností od 1. ledna 1947. Bizónie zahrnovala více než polovinu území poválečného Německa a na troskách v ní živořilo 39 milionů obyvatel, tj. 60 % celkového počtu. Prakticky se jednalo o ekonomicky nejvýznamnější německé země, ale jejich potenciál se prosadí až v následujících letech. Zatím v Porýní a Porúří, kde v roce 1946 klesly denní potravinové přiděly hluboko pod 800 kalorií, umíraly tisíce lidí a okupační správa jen s obtížemi zvládla rozsáhlé hladové demonstrace. Američané převzali podstatnou část odpovědnosti za stabilizaci Bizónie a zvýšením dodávek potravin se snažili eliminovat prudkou křivku vzestupu sociálního neklidu.

Ke spojení amerického a britského okupačního pásma došlo v době, kdy probíhaly diskuse o přípravě mírové smlouvy s Německem. Na jaře

Obnovení válkou zničených západních okupačních zón Německa mělo být přispěvkem k poválečné stabilizaci Západní Evropy. „Bez žen by to ovšem nešlo.“

roku 1947 se v Moskvě uskutečnilo zasedání Rady ministrů zahraničních věcí čtyř velmocí. V atmosféře začínající studené války jednání konference zcela ztroskotalo, ministři se neshodli na dílčích aspektech projednávané německé otázky. Na další schůzce Rady koncem téhož roku odmítly západní mocnosti ryze účelový návrh Moskvy na ustavení ústřední německé vlády s pravomocemi k podpisu mírové smlouvy. Obsahovým jádrem této sovětské iniciativy byla Stalinova snaha o rozšíření svého vlivu v Německu na západ od Labe. Po Marshallově negaci Molotovova projektu bylo jednání Rady z podnětu Spojených států přerušeno. Francie nyní souhlasila s připojením své zóny k britsko-americkému celku a Spojené státy zastavily k 19. prosinci 1947 čerpání sovětských reparačních pohledávek z Bizónie. V duchu Kennanova doporučení – „pro USA již neexistuje žádné řešení v rámci Postupimi“ – rozhodly Spojené státy a Velká Británie o vytvoření západoněmeckého státu.

Základní překážkou hospodářské obnovy Bizónie byla zcela znehodnocená měna, která podvazovala jakoukoli podnikatelskou aktivitu. Poté, co selhaly pokusy o společnou emisi nových bankovek, začaly jak Spojené státy, tak Sovětský svaz připravovat provedení separátních

měnových reforem. Na londýnské konferenci tří západních mocností a zemí Beneluxu od 23. února do 6. března 1948 bylo s konečnou platností rozhodnuto o vytvoření Trizónie. Ta se stala skutečností 8. dubna 1948 a již o týden později byla přijata do Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci, ustavené pro realizaci Marshallova plánu. Konference také zmocnila zemské ministerské předsedy v jednotlivých západních pásmech, aby iniciovali vytvoření Ústavodárného shromáždění, takže od 1. září začala pracovat Parlamentní rada. Toto opatření již zjevně směřovalo k ustavení samostatného západoněmeckého státu. V Londýně také 20. června 1948 padlo zásadní rozhodnutí o provedení separátní měnové reformy.

O rozhodnutích londýnské konference nebyla Moskva oficiálně informována, ale Stalin znal její výsledky ze zpráv své rozvědky. Proto také začal stupňovat tlak v Berlíně a 9. března povolal do Kremlu ke konzultacím maršála Sokolovského, náčelníka sovětské vojenské administrativy v Německu. Již tehdy padlo rozhodnutí o omezení pozemního spojení mezi aliančními okupačními pásmy a západními sektory Berlína. Původní varianta kalkulovala i s blokadou vzdušných cest, ale nakonec byla tato možnost shledána příliš riskantní, zvláště při převaze britsko-amerického letectva. Politické byro ÚV VKS(b) nebylo informováno a výsledný verdikt byl dílem úzké skupiny – Stalina, Molotova, Malenkova, Sokolovského a maršálova politického poradce V. V. Semjonova.

V téže době, 12. března 1948, předložil vedoucí evropského odboru sovětského ministerstva zahraničí A. Smirnov V. M. Molotovovi memorandum o sovětském vztahu k dění v Německu. Předně konstatoval ústup Spojených států a Velké Británie od společných závazků z Jalty a Postupimi. Londýnskou konferenci charakterizoval jako první vážný pokus západních spojenců o přeměnu Německa v mocenské jádro budoucí Evropy, nepřátelsky orientované proti Sovětskému svazu a lidovým demokraciím. Smirnov v této souvislosti navrhol přijetí takových opatření, která by korigovala jednání Západu nejen v německé otázce, ale i v celoevropském měřítku. Konkrétně uvažoval o diplomatické ofenzivě Sovětského svazu a jeho klientů a v perspektivě i o vzniku východoněmeckého státu. Memorandum tak zcela souznělo s názory sovětského vedení a Smirnovovy návrhy příslušných rozhodnutí byly v té či oné formě realizovány.

Dne 20. března 1948 maršál Sokolovskij demonstrativně opustil zasedání Spojenecké kontrolní rady a na sklonku měsíce Rusové částečně

omezili přístup spojenců do Berlína. První ohlasy této akce vyzněly sice optimisticky, ale brzy bylo zřejmé, že sovětská vojenská administrativa podcenila odhodlání anglosaských mocností prosadit a ubránit své zájmy. Stalin zamýšlel využít tlaku na přístupových komunikacích k Berlínu k obnovení jednání o německém problému, přičemž věřil v účinek politiky z pozice síly. Pokud by však západní mocnosti neustoupily od svého záměru konstituovat separátní západoněmecký stát, Stalin byl připraven integrovat celou někdejší německou metropoli se sovětskou okupační zónou. V podvečer 26. března diskutoval o této otázce s delegací Jednotné socialistické strany Německa a na Pieckovu poznámku, že by bylo dobré dosáhnout odchodu spojenců ze Západního Berlína, odpověděl Stalin následujícími slovy: „Nu snad je společným úsilím vyženeme.“

V polovině května rozhodla sovětská vláda o provedení měnové reformy ve své okupační zóně. Ta měla být odpovědí na obdobný krok spojenců, přičemž Sověty připravené oběživo mělo platit i v západních sektorech Berlína. Město by tak bylo vtaženo jako celek do sovětské hospodářské sféry. O měsíc později, 18. června 1948, oznámili velitelé okupačních sil v Trizónii, generálové Clay, Robertson a Koenig, maršálu Sokolovskému provedení měnové reformy ve svých pásmech ke dni 20. června, přičemž její platnost rozšířili i na příslušné sektory v Berlíně. Sovětské autority odmítly již předem uznat novou měnu na území Velkého Berlína, 22. června uskutečnily vlastní měnová opatření a 24. června vyhlásily úplnou pozemní blokádu přístupových komunikací do Západního Berlína. O šest dní později byla zablokována i vodní doprava. Ve Washingtonu debatovali 48 hodin o řešení krizové situace. Prolomit blokádu silou by zřejmě znamenalo novou světovou válku a tu si v tomto okamžiku nikdo nepřál.

Spojenci však stáli před otázkou, jak zabezpečit pro Západní Berlín denní dávku 4 tisíc tun potravin (641 tun mouky, 105 tun obilovin, 106 tun masa a ryb, 900 tun brambor, 51 tun cukru, 20 tun mléka aj.), surovin a léků nutných pro přežití města. Východisko našli američtí generálové Lucius Clay a Curtis LeMay, kteří se rozhodli pro realizaci leteckého mostu. (Inspiraci našli v operaci „Kopeck“, tj. ve vzdušném mostu z Indie přes Himálaj do Číny z let druhé světové války.) Od 26. června dopravovaly spojenecké letouny třemi koridory denně až 5 tisíc tun potravin a dalšího zboží pro téměř dva miliony obyvatel. Po dlouhých 318 dní přistávala dopravní a nákladní letadla na letištích

Blokáda západního Berlína byla projevem ruského zoufalství nad úspěchem programu evropské obnovy.

Tempelhof a Tegel a celkem přivezla 1,5 milionu tun životně důležitého nákladu. Při leteckých haváriích zahynulo 39 britských a 31 amerických letců. První oběti studené války v centru Evropy.

Mezitím probíhalo diplomatické klání. Moskva zpočátku testovala schopnosti Západu reagovat a stále ještě doufala v úspěch své demonstrace síly. Cíle blokády otevřeně naznačil maršál Sokolovskij, když 3. července prohlásil, že „dopravní omezení budou pokračovat do té doby, než se tři okupační mocnosti závazně zřeknou všech plánů na vytvoření západoněmeckého státu“. Dne 30. července navštívili velvyslanci Spojených států, Velké Británie a Francie náměstka ministra zahraničí V. A. Zorina a požádali ho o zprostředkování schůzky se Stalinem. Setkání se uskutečnilo 2. srpna v Kremlu. Domácí pán jej zahájil stručným shrnutím sovětského stanoviska: „Současná dopravní omezení byla vyvolána dvěma skutečnostmi – zavedením zvláštní měny v Berlíně a rozhodnutími londýnské konference. Smyslem blokády bylo a je zabránit pronikání nové měny na území sovětského pásma a bude

okamžitě odvolána po zrušení nové marky v západních sektorech Berlína a následném souhlasu západních spojenců se zavedením východoněmecké měny.“ Současně Stalin žádal, aby byla odložena realizace londýnských rozhodnutí, a to až do svolání nové konference čtyř mocností o německé otázce. „Pozastavte plnění závěrů z Londýna a zrušte novou marku. Žádné potíže již nebudou. Vše je možné vyřešit již zítra. Přemýšlejte o tom!“

Odpověď velmocí ze 6. srpna byla pokusem o kompromis. Ze Stalinyových požadavků byly ochotny souhlasit se zavedením marky sovětské zóny v celém Berlíně, ale od potvrzení výsledků londýnské konference nemínily ustoupit. Nicméně Moskva pochopila toto stanovisko jako svůj úspěch a politické byro ÚV VKS(b) přijalo již 7. srpna návrh textu společného komuniké čtyř velmocí, kde bylo konstatováno nejen rozšíření východoněmecké marky na území Západního Berlína a zrušení jeho blokády k 15. srpnu, ale i zmrazení formativního procesu západoněmeckého státu do nadcházející konference čtyř. Tituláři tří velmocí se však od připraveného návrhu komuniké distancovali. O to více byl Kreml rozčarován ustavující schůzí německé Parlamentní rady dne 1. září, jejímž úkolem bylo vypracování návrhu nové ústavní listiny. V dalších jednáních spojenci rezolutně odmítli zrušit závazek londýnské konference o vytvoření západoněmecké vlády a veškeré další rozhovory s Moskvou byly přerušeny. Mezitím se v říjnu 1948 rozštěpil až dosud jednotný berlínský magistrát a v prosinci téhož roku vytvořily západní mocnosti svá separátní vojenská velitelství v Západním Berlíně.

Naděje sovětské strany se nyní upíraly k případnému ztroskotání leteckého mostu. Přání zde bylo otcem myšlenky a do Moskvy byly neustále zasílány zprávy o nadcházejícím selhání vzdušného transportu v zimních podmínkách. Přes všechny pochopitelné problémy však mimořádně náročné spojení se Západním Berlínem fungovalo a jeho kapacita se neustále rozšiřovala. Sovětské vedení muselo konstatovat neúspěch blokády a Stalin, který měl již zpravodajské informace o přípravě podpisu Severoatlantické smlouvy, byl ochoten k ústupu. Dne 31. ledna byl publikován jeho cílený rozhovor s ředitelem americké tiskové agentury „International News Service“ Kingsburym Smithem, ve kterém podmiňoval zrušení blokády pouze brzkým svoláním Rady ministrů zahraničních věcí. Signál byl akceptován a další rozhovory o řešení berlínské krize byly vedeny mezi americkým delegátem v OSN Philipem Jessupem a sovětským zástupcem J. A. Malikem. Dopoledne 4. května 1949

dosáhli dohody o zrušení sovětské blokády Západního Berlína k datu 12. května a dále o tom, že na 23. května 1949 bude do Paříže svoláno zasedání Rady ministrů. Stalin v berlínské krizi ustoupil, jakmile poznal, že blokáda se minula účinkem. Jejím skutečným výsledkem byla nejen jasná demonstrace západního odhodlání čelit sovětskému tlaku, ale i přesvědčení naprosté většiny západoněmecké veřejnosti o potřebě vlastního státu.

Formování atlantické koalice

Jedním z prvních kroků k realizaci západoevropské politické a vojenské integrace byla francouzsko-britská smlouva, symbolicky podepsaná 4. března 1947 v Dunkerque. Obě vlády se podpisem tohoto dokumentu zavázaly k všestranné spolupráci a ke společné akci proti jakékoli agresi, přičemž smlouva byla zaměřena proti možné obnově „německé útočné politiky“. Dohoda sama o sobě byla však mrtvě narozeným dítětem a většího významu nabyla až po uzavření tzv. Bruselské smlouvy v březnu 1948 a zejména po vzniku Severoatlantické koalice o rok později.

Vědomí vojensko-politické slabosti západní Evropy vůči sovětské hrozbě podnítilo britského ministra zahraničí Ernesta Bevin v lednu 1948 k formulaci zásadního návrhu na vytvoření účinného obranného svazku. Labouristický politik vyjádřil vážné znepokojení nad tím, že s Moskvou nelze spolupracovat, neboť „popřela závazky z času válečného spolenectví“. A v této souvislosti navrhl uzavření bezpečnostní smlouvy mezi západoevropskými státy, která by byla schopná čelit sovětské hrozbě. Aktuálnost této iniciativy potvrdil sled událostí v následujících měsících. Předně Sovětský svaz znásobil tlak vůči Dánsku, v únoru proběhl mocenský zvrát v Československu a svazky Rudé armády umístěné v Rakousku a v Maďarsku byly připravené podpořit novou Gottwaldovu vládu. Přibližně v téže době se do centra sovětského zájmu dostala i Skandinávie, především Finsko. Stalinův návrh smlouvy o „přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci“ z konce února 1948 byl v Helsinkách klasifikován jako první krok k úplnému začlenění Finska do sovětské zájmové sféry. Bevin v této souvislosti zaslal Trumanovi 10. března telegram, v němž upozornil i na potenciální ohrožení Norska, a tedy i strategicky významného Atlantiku.

V průběhu urychleně svolané konference odpovědných zástupců Belgie, Francie, Lucemburska, Velké Británie a Nizozemí byla 17. března